

Public structures as effective mechanism of forming of social capital in democratic countries.

In of the article the mechanisms of forming of social capital is examined in modern countries. It of is shown that accumulation and зрiстання of social capital maybe only in democratic countries. Reasonably, that him the purposeful forming and increase in space of міжособових, intergroup connections and relations gives an opportunity to find a way to harmonization of political, social, economic interests, to improve possibilities them rational expression at state level. The of presence of social capital directly influences on the achievement of stability in society and assists to democratic development, and his absence, the disconnected brakes development of civil society.

Keywords: social capital, public associations, public society, democratic development, stability.

Громадські структури як дієвий механізм формування соціального капіталу у демократичних країнах

У статті розглядаються механізми формування соціального капіталу у сучасних країнах. Показано, що накопичення і зрiстання соціального капіталу можливо лише у демократичних країнах. Обґрунтовано, що його цілеспрямоване формування і нарощування в просторі міжособових, міжгрупових зв'язків і стосунків дає змогу знайти шлях до гармонізації політичних, соціальних, економічних інтересів, покращити можливості їх раціонального вираження на державному рівні. Наявність соціального капіталу безпосередньо впливає на досягнення стабільності в суспільстві та сприяє демократичному розвитку, а його відсутність, роз'єднаність гальмує розвиток громадянського суспільства.

Ключові слова: соціальний капітал, громадські об'єднання, громадське суспільство, демократичний розвиток, стабільність.

Spółeczne struktury jak działającej mechanizm kształtowania socjalnego kapitału w demokratycznych krajach

W artykule rozpatrują się mechanizmy kształtowania socjalnego kapitału we współczesnych krajach. Pokazano, że gromadzenie i зрiстання socjalnego kapitału możliwe tylko

w demokratycznych krajach. Uzasadniono, że jego celowe kształtowanie i zwiększanie w obszarze interpersonalnych, międzygrupowych związków i stosunków daje możliwość znaleźć drogę do harmonizacji politycznych, socjalnych, ekonomicznych interesów, polepszyć możliwości ich racjonalnego wyrażenia na państwowym poziomie. Obecność socjalnego kapitału bezpośrednio wpływa na osiągnięcie stabilności w społeczeństwie i pomaga rozwojowy demokratyznemu, a jego nieobecność, alienacja hamuje rozwój obywatelskiego społeczeństwa.

Kluczowe słowa: *socjalny kapitał, społeczne zjednoczenia, społeczne społeczeństwo, demokratyczny rozwój, stabilność.*

Процес накопичення соціального капіталу надзвичайно тривалий і трудомісткий. Як і фінансовий капітал, соціальний капітал швидше наростає там, де він вже є. Там же, де його немає, він накопичується або дуже повільно або зовсім не зростає. Розгубити ж його можна відносно швидко. Від фінансового капіталу соціальний відрізняється в одному суттєво – його не можна позичити, він не виникає миттєвою передачею. Його цілеспрямоване формування і нарощування в просторі міжособових, міжгрупових зв'язків і стосунків дає змогу знайти шлях до гармонізації політичних, соціальних, економічних інтересів, покращити можливості їх раціонального вираження на державному рівні. Наявність соціального капіталу безпосередньо впливає на досягнення стабільності в суспільстві та сприяє демократичному розвитку, а його відсутність, роз'єднаність гальмує розвиток громадянського суспільства. Нестача соціального капіталу порушує соціально схвалювані зв'язки між групами населення, ускладнює взаємодію та кооперацію між ними, скорочує легальні економічні можливості та соціальні ресурси і відкриває шлях до асоціальної поведінки, тому вагомим чинником асоціальних явищ в Україні (поряд із іншими соціально-економічними чинниками) є дефіцит соціального капіталу¹.

Соціальний капітал має особливу природу, інші закони та закономірності розвитку; він формується на основі жертвовності громадян; він зростає залежно від того, наскільки його витрачають. Отримані надбання перебувають у власності всього суспільства; його може використати не лише той, хто напрацьовує його за рахунок власного часу, енергії, здібностей і талантів, а також будь-який інший громадянин, який активно включився в процес його виробництва. Людина накопичує соціальний капітал у спільній творчій діяльності з іншими людьми все своє життя, передає його іншим людям в різних формах. У вигляді мудрості життя, матеріалізованих результатів праці, що слугують прикладом для здійснення соціально значущих вчинків. Якщо індивідуальний соціальний капітал людини не став цінністю для інших людей, не отримав визнання і попиту в суспільстві, то він і не

¹ Левчук Н. М. Асоціальні явища як наслідок дефіциту соціального капіталу в Україні / Н. М. Левчук // Український соціум. – 2011. – № 1. – С. 135-147 (С. 142).

є таким. Із моменту громадського визнання індивідуальний соціальний капітал починає свій істинний рух у суспільстві, отримуючи можливість стрімкого розвитку та зростання.

Механізми формування соціального капіталу можна розділити на механізми формування та закріплення соціальних норм, включаючи і норми соціальної взаємодії; механізми формування соціальної довіри. Україна є у пошуку як механізмів першої групи, так і другої. Зокрема, постають проблеми: 1) пошуку нових форм взаємодії органів державної влади та інститутів місцевого самоврядування з громадянським суспільством; 2) налагодження системи інформування населення про діяльність влади, намагання забезпечити сталий зворотній зв'язок між інститутами влади та громадянами у рамках формування культури державно-громадського управління ²; 3) можливості використовувати механізми та інструментарію електронної демократії на центральному і місцевому рівнях державного управління ³; 4) запровадження механізмів громадської експертизи ⁴; 5) впровадження інших сучасних діалогових форм політичної комунікації (на їх значимості наголошує О. Крутій ⁵).

Систематична взаємодія громадських організацій із органами державного управління та інститутами місцевого самоврядування утворює постійну й різнобічну комунікацію між владою та громадянами, забезпечує такий дефіцитний в умовах нашої країни сталий зворотній зв'язок, а через його – налагоджені канали й отримання управліннями своєчасних реакцій суспільства на дії або бездіяльність влади, що становить важливий стимул її вдосконалення. Проте нині відсутня дієва система залучення громадян до розробки управлінських рішень. Традиційні форми взаємодії (відділи по роботі із зверненнями громадян) втрачають свою актуальність, а більш сучасні форми, такі, як реалізація громадянами своїх прав щодо управління територією через участь у діяльності громадських рад при органах виконавчої влади та місцевого самоврядування, не мають достатньої підтримки ⁶. Найзручнішою для громадян формою впливу на місцевий розвиток залишається участь у виборах місцевих рад, у той час як у європейських країнах запорукою успішного розвитку виступає активний соціальний діалог влади з населенням у різних його формах.

Однією з форм такого діалогу є створення громадських рад при органах виконавчої влади. Це звична практика країн, що сповідають демократичні принципи управління,

² Круглашов А. М. Громадські ради як комунікатор між владою та організованою громадськістю: регіональний досвід і потенціал розвитку / А. М. Круглашов. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/ua/commentaries/expert_opinion/anatolii-kruglashov/gtencial-rozvitku.htm. – Назва з екрана. – Дата звернення: 09.05.2015.

³ Береза А. В. Реформування публічної влади: сучасні концепції та політична практика: монографія / А. В. Береза. – К.: Логос, 2012. – 360 с.

⁴ Лащиба М. В. Громадська експертиза діяльності органів виконавчої влади: крок за кроком / М. Лащиба, О. Хмара, О. Орловський; Укр. незалеж. центр політ. дослідж. : Порядок проведення громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: від А до Я: матеріали тренінгу. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 16-17.

⁵ Крутій О. М. Сучасний стан діалогової комунікації між органами державної влади та громадськістю в українському суспільстві / О. М. Крутій // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – 2012. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&cz=386>. – Назва з екрана.

⁶ Крутій О. М. Сучасний стан діалогової комунікації між органами державної влади та громадськістю в українському суспільстві / О. М. Крутій // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – 2012. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&cz=386>. – Назва з екрана.

наприклад, у Данії поширена практика призначення членів консультативних органів. В Естонії діє Єдина комісія Уряду та представників об'єднань громадян, завданнями якої є виконання програми діяльності з реалізації Концепції розвитку громадянського суспільства⁷. У ЄС практика консультування з громадськістю (у т. ч. і з бізнес-середовищем) у процесі прийняття рішень стала обов'язковою умовою для органів Союзу одразу після прийняття Амстердамської угоди (1997): проведення широких консультацій і публікації проєктів документів для їх обговорення зацікавленими сторонами до їх прийняття. Окремі кроки були зроблені й в Україні, проте потребує оцінки ефективність їх впровадження. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996 було затверджено «Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики».

Партнерство держави та громадських рухів слугує не лише зміцненню існуючого громадянського суспільства, а накопиченню соціального капіталу та подальшому його розширенню. Розвиток соціального капіталу через активізацію участі населення в суспільному житті є важливою частиною концепції громадянського суспільства. Один із найважливіших аспектів соціального капіталу полягає в здатності до створення об'єднань і до взаємодії. Ця здатність зумовлена культурною специфікою, ступенем довіри. Взаємодія держави та громадянського суспільства є максимально продуктивною, коли держава та громадянське суспільство зрілі, а громадяни – соціально активні.

Розвитку соціального капіталу сприяє розвиток е-врядування, яке покращує демократичність врядування через інтерактивну (більш відкриту й учасницьку форму) взаємодію з іншими суспільними акторами: діяльність в он-лайн покращує доступ громадян до урядової інформації, послуг і порад для забезпечення участі громадян і задоволення процесом урядування. Наприклад, урядовий портал Сінгапура не тільки надає інформацію про державні органи, але й дозволяє зробити деякі дії, для яких раніше населення було змушене відвідувати державні установи. Е-врядування стало синонімом сучасної інноваційної держави, центральними елементами якої виступають якість, довіра і швидкість. Методи е-врядування трансформували уряди, зробивши їх більш доступними для своїх громадян, більш підзвітними, ефективними й прозорими. Застосовані належним чином механізми е-врядування здатні зцементувати стосунки між урядом і громадянами, а відтак допоможуть урядам завоювати суспільну довіру шляхом проведення політичного курсу, сформованого під впливом громадської участі. Тому уряди всього світу активно сприяють впровадженню методів е-врядування у всі сфери взаємодії зі своїми громадянами. Наріжним каменем у цих зусиллях виступає надання інформації широкій громадськості. Одним із аспектів е-врядування є залучення громадян до прийняття важливих стратегічних рішень із

⁷ Береза А. В. Реформування публічної влади: сучасні концепції та політична практика: монографія / А. В. Береза. – К.: Логос, 2012. – 360 с. (С. 248–249).

питань державного та регіонального розвитку шляхом референдуму, обговорення рішень міської ради, парламенту за посередництвом форумів, блогів і чатів⁸.

Зростанню соціального капіталу, на думку автора статті, сприятиме переформатування громадянина в е-громадянина, попри усю складність такого процесу з огляду на ще недостатню комп'ютеризацію суспільства в цілому та (порівняно з розвинутими країнами) низький відсоток користувачів Інтернету. У компанії «In Mind Factum group» підраховали, що наприкінці 2012 р. рівень проникнення Інтернету на території України становив майже 44 %. Станом на кінець 2015 року загальна Інтернет-аудиторія на всій території України (без урахування Криму) зросла до 59 % і складає 21,8 млн користувачів (порівняємо: у 2014 р. – 18,8 млн); ці дані є результатами дослідження, проведеного компанією Factum Group Ukraine)⁹. Але варто зауважити, що доречно говорити не лише про кількісні, а й про якісні характеристики, адже важливий не сам вихід у Мережу, а її використання з певною соціально-корисною метою; уже сьогодні треба гостро ставити питання про Інтернет-культуру (кіберкультуру користувачів Мережі) та роль електронної комунікацій у накопиченні соціального капіталу (як приватного, так і колективного).

З огляду на тенденцію кількісного розростання мережі Інтернет Україною, можна прогнозувати формування національного е-громадянина, який активно реалізовуватиме свої права та виконуватиме обов'язки саме за допомогою використання інформаційних технологій (е-вибори, е-консультації, е-нормотворення та інші техніки е-участі). Проте, досягнення такого завдання потребує розробки методики стимулювання використання можливостей Інтернету саме для громадських ініціатив, дебатів, публічних обговорень, тобто усього, що формує соціальний капітал, а не виключно перегляду фільмів чи приватного спілкування у соціальних мережах.

Е-громадяни, як активні Інтернет-користувачі, для реалізації своїх прав і виконання деяких обов'язків можуть активно використовувати такий інструмент сучасної демократії та новий засіб політичної комунікації як блог – веб-сайту з регулярним оновленням записів, зображень, використання мультимедіа. Їх значимість для зростання саме соціального капіталу у тому, що блоги зазвичай публічні та передбачають сторонніх читачів, які можуть вступати в публічну полеміку з автором (у відгуках до блог-запису або в своїх блогах), вони створюють відчуття «віртуального віче» (Л. Лессиг), на якому учасники не зібрані водночас, і розмови яких можуть бути і незв'язаними. Це своєрідний незрежисований громадський полілог із його тематичними перескакуваннями, складною взаємодією реплік, розривом діалогічних єдностей.

⁸ Митко А. Електронна демократія в дії / А. Митко // Наук. вісник Волинс. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – 2011. – № 20 (217). – С. 20-23. – (Серія «Міжнародні відносини»).

⁹ Кількість регулярних інтернет-користувачів в Україні зросла до 21,8 млн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.ua/articles/life/_kilkist-regulyarnih-internetkoristuvachiv-v-ukrayini-zroslo-do-218-mln/633061. – Назва з екрана. – Дата звернення: 24.06.2015.

Потужним інструментом взаємодії між державою та громадянським суспільством за посередництвом сучасних інформаційно-комунікаційних технологій є е-консультації у численних формах (web-сторінка, на якій подаються вибрані запитання від громадян із відповідями за підписом осіб, уповноважених на прийняття рішень в організації; можливість коментувати розміщені в он-лайн статті чи документів; on-line секція для запитань запрошеним особам; on-line конференції (1-3 тижні), що дозволяє віртуально зібрати учасників віддалених фізично один від одного; використання on-line інструментів (списки розсилки е-поштою); чат, який завдяки розвинутому програмному забезпеченню дозволяє взаємодіяти в реальному часі, навіть якщо інтенсивність діалогу обмежена, цим завойовується достатньо велика аудиторія в специфічний час; on-line опитування та дослідження тощо).

Як один із шляхів активізації взаємин між особою та владою, їх зближення та формування довіри населення до влади можна розглядати модель державного управління е-уряд, яка заснована на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій із метою підвищення ефективності та прозорості влади, а також встановлення суспільного контролю над нею. Ця модель не лише дозволяє підвищувати ефективність урядів, але й демократизувати процедуру надання послуг громадянам. Е-уряд, як єдина модернізована система, спроможна об'єднати всіх державних органів, які надаватимуть послуги населенню (фізичним особам, компаніям, підприємцям) за допомогою Інтернету, електронних терміналів чи навіть мобільного телефону.

Одним із компонентів системи заходів формування соціального капіталу є підтримка громадсько-політичних рухів, які мають бути тим чинником, що допомагає державній владі визначити та вирішити актуальні проблеми, що в подальшому дасть змогу отримати підтримку суспільства. Готовність громадян до участі в громадських рухах, з одного боку, свідчить про високий рівень соціального капіталу в суспільстві, з другого – саме ця участь формує соціальний капітал, який, у свою чергу, є однією з основних складових високого рівня політичної участі населення¹⁰.

Дієвим механізмом формування соціального капіталу, на думку автора статі, є розвиток різноманітних форматів громадського мовлення (насамперед, радіо та телебачення), яке висвітає життя громади. Громадське мовлення фінансується за рахунок коштів громадськості, зібраних методом краудфандингу, який є ще одним способом громадської кооперації і, відповідно, нарощування потенціалу довіри, соціального капіталу і, відтак, соціального партнерства.

Саме соціальне партнерство виступає одним із механізмів формування соціальної довіри, позаяк – механізмом соціальної взаємодії, ефективним інструментом узгодження інтересів як державних, так і громадських, некомерційних і комерційних соціальних

¹⁰ Савко Ю. Громадянське суспільство, соціальний капітал і політична участь / Ю. Савко // Вісник Львів. ун-ту. Серія : «Філософські науки». – 2002. – Вип. 4. – С. 151-158.

структур; це той механізм демократії, який не пов'язаний із боротьбою за владу, спосіб конструктивної взаємодії для вирішення соціальних проблем, «вигідний» для кожного сектора окремо (державного, комерційного та некомерційного) і населення території, де воно реалізується, в цілому.

Якщо виходити з тези, що соціальний капітал формується з приватного капіталу особи (індивідуального капіталу людини), то революційні та воєнні події 2013-2016 рр. істотно змінили багатьох: визріло усвідомлення потреби змін, але власними зусиллями. Гаслами висувається самоорганізація, розширення кола відповідальності кожного за звичні межі – до громади, держави. Укріплюється усвідомлення персональної відповідальності за власне життя, успіх, добробут. Убивання вірусу байдужості всередині себе, активізація зв'язків між людьми – рішучий стрибок до якісно-кількісного зростання соціального капіталу. У той же час накопичення соціального капіталу підсилює ефективність інших видів капіталу.

Держава може створювати умови для накопичення й розвитку соціального капіталу в суспільстві. Сферою, в якій цей політичний інститут має найбільш доступні важелі для накопичення соціального капіталу, є система освіти; освітні інституції не просто створюють людський капітал у процесі формального навчання, але й сприяють накопиченню соціального капіталу шляхом удосконалювання соціальних правил і норм. Також держава побічно сприяє створенню соціального капіталу за допомогою надання необхідних соціальних і економічних свобод, зокрема охорона права власності, соціальна і національна безпека тощо. Але держава негативно впливає на накопичення соціального капіталу, якщо починає займатися діяльністю, яку краще передати приватному сектору або інститутам громадянського суспільства. Здатність до співробітництва заснована на традиціях і історичній практиці, й коли держава забирає на себе більшість функцій, люди стають залежні від неї й втрачають здатність до спонтанної взаємодії¹¹.

Погоджуємося з думкою В. Єлагіна, що поза впливом держави існують, принаймні, два додаткових джерела накопичення соціального капіталу. Першим є релігія; хоча й не всі форми релігії є позитивними з боку соціального капіталу (сектантство, релігійний фанатизм і екстремізм). Другим джерелом соціального капіталу у країнах, що розвиваються, є глобалізація. Хоча вона частково ставить під загрозу давні традиції, але одночасно породжує нові образи, звичаї й набутий досвід, починаючи від організації економічної діяльності й закінчуючи діяльністю неурядових організацій¹².

Соціальний капітал передбачає існування інститутів, відносин і норм, що визначають якість і кількість соціальних взаємодій у суспільстві та сприяють стійкому розвитку країни. Долаючи класові, гендерні, етнічні та релігійні бар'єри, соціальний капітал сприяє кооперації зусиль громадян задля досягнення певних політичних, економічних, соціальних і культурних інтересів. Дієздатність будь-якої громади залежить від її соціального капіталу.

¹¹ Coleman J. Foundations of Social Theory / J. Coleman. – Cambridge MA : Harvard University Press. – 1990. – 1014 p. (P. 307).

¹² До прозорості через публічні консультації та комунікацію // Урядовий кур'єр. – 2012. – 24 жовтня. – № 194 (4838). – С. 14.

Для оцінки якості певних механізмів формування соціального капіталу необхідний надійний інструментарій його вимірювання. Останнє ж є непростим завданням, бо мова йде про нематеріальні та не завжди доступні спостереженню характеристики. Як правило, найбільш використовуваними індикаторами соціального капіталу є рівень довіри (Р. Патнам), громадянська та політична активність (Дж. Конвей) і соціальні норми, вимірювані на індивідуальному рівні й усереднюються для отримання характеристик спільнот.

Відтак, найдієвішим інструментом формування соціального капіталу є громадські структури. Проблема соціального капіталу як суспільної бази та основи легітимності влади багатоаспектна для перспективних досліджень у царині політичної науки. Потребує вивчення вплив соціального капіталу на політичну модернізацію України (зворотній зв'язок у системі «влада - суспільство», забезпечення групової та індивідуальної участі громадян у політичному житті тощо).